

EGYETEMESSÉG ÉS HETEROGENITÁS

(Gondolatok a szociológiáról – Némedi Dénes és Saád József írásai kapcsán)

Mennyire egyetemes a szociológia és miért van szükség szociológiára? Erre a két egyszerű kérdésre próbálok válaszolni úgy, hogy kifejem véleményemet Saád József széljegyzeteiről, amiket Némedi Dénes két írásához fűzött.¹ Saád vitatja tudományunk megismerésének univerzalista igényét – én viszont megvédhetőnek és megvédésre érdemesnek tartom ezt az igényt. Erről írok előbb. Ezután foglalom össze álláspontomat a szociológia jelen helyzetéről és perspektívájáról. Némedi úgy látja, hogy a szociológia felmorzsolódhat és eltűnhet tudományon belüli és tudományon túli okok miatt. Ez lehetséges, de akkor is tudnunk és – tanárként – tudatosítanunk kell, mi az, amiért mégis szükség van tudományunkra, s mi az, amit csak a szociológia tud nyújtani.

Mielőtt hozzákezdének okfejtésemhez (ami nyilvánvalóan elnagyolt lesz és inkább gondolatok felvetéséből, mint részletező elemzésből áll), szükséges néhány mondatban tájékoztatni az olvasót e vita kezdeteiről. Némedi és Saád írásairól két alkalommal folytattunk vitát élőszóban. Előbb tágabb körben, kutatók, szociológia szakos tanárok és diákok részvételével a Magyar Szociológiai Társaság 2000. évi hódmezővásárhelyi vándorgyűlésének egyik, Felek György által szervezett szekciójában, azután pedig szűkebb társaságban, az ELTE Szociológiai Intézetének elmélettörténeti tanszékén. Saáddal, Némedivel, valamint a második megbeszélésen részt vett további munkatársakkal együtt én is ezen a tanszéken tanítok, és úgy látom, itt az ideje szakmai folyóiratunk nyilvánossága elé bocsátani vitánkat. Ilyen vitára és felfogásunk markánsabb megfogalmazására ösztönzött bennünket az a bírálat is, amit tanszéki kötetünkről (Felkai et al. 1999) legutóbb Dupcsik Csaba (2000) írt a *Szociológiai Szemlé*-be. Az ő írásának címe: *Valami elkezdődött*, s most abban bízom, hogy Némedi és Saád íásaival is egy új vita kezdődik.

Igy van ez tudományunk kialakulása óta: szinte folyamatosan vitatták és vitatják mibenlétét, feladatát. Több ilyen eszmecsere folyt az utóbbi tíz év magyar szaksajtójában is. Például a *Replikában* előbb a közép-európai szociológia, aztán pedig a magyar szociológia tudománytörténetének keretében.² Ezt a most kezdődő vitát is jó lenne minél szélesebb körben folytatni, túl az elmélettörténeti tanszék és az intézet új, lágmányosi falain.

¹ Némedi 2000a és 2000b. Az előbbi – véleményem szerint különösen fontos és tanulságos – tanulmány a szociológia 20. századi mérlegét vontta meg, a másik pedig egy recenzió Balogh István–Karácsony András könyvéről.

² A két vitaindító: Csepeli–Wessely 1992; illetve Saád 1996.

Mennyire egyetemes a szociológia – avagy tudás és hatalom globalizáció korában

A szociológia helyzetén gondolkodva Saád Józsefet főként a mai szociológia iránya és a szociológiai ismeretek funkciója foglalkoztatja. Némedivel ellentétben nem üdvözi a szociológiai elméletek univerzális ismeretigényét. Szerinte okunk van a bizalmatlanságra, mert a globalizáció eltorzítja a nemzeti szociológiákat, így a magyart is. Főként ebben az összefüggésben szól arról a helyzetről, amit a tömegképzés idézett elő az egyetemeken, s azokról a dilemmákról, melyek tudományunk értelmiségképző funkciójából fakadnak.

Saad szerint a szociológia egyik központi kérdése a *hatalom*, de a *szakmai önreflexiók* fogalmkörében „a hatalom mint értelmezési dimenzió valahogy hajlamos el-sikkadni, eufémizálódni, kilúgozódni”. Amikor osztályokról, társadalmi struktúráról, legitimitásról, a jelen társadalmi mozgalmairól van szó, akkor a hatalom dimenziójában gondolkodnak a szociológusok, amikor viszont saját tudományukról, a szociológiai megismerésről értekeznek, akkor elutasítják ezt a dimenziót. Ha valaki mégis figyelmezteti őket saját hatalmukra, „papi uralmukra”, az könnyen kerülhet pályán kívülre. Így történt ez például H. Schelskyvel az egykori NSZK-ban.

A német viszonyok különösen érdekesek. Némedi is ezekre utalt, amikor recenziójában kiemelte Habermas és Luhmann elméleteinek univerzalista jellegét: „...ez a tudatosan vállalt univerzalista beállítottság, a nemzeti sajátosságok tudatos relativizálása teszi sajátossá, a más országokbelitől megkülönböztethetővé a német társadalomelméleti törekvéseket” (Némedi 2000b: 2). 1945 után az NSZK a Szovjetunióval szembenálló nyugati világ része lett s ennek folyamán „...a társadalom és kultúra »nyugatosodott«, vagy ha úgy tetszik, »kozmetopolita« lett” (Némedi 2000b: 2).

Csak hogy Saád József szerint az előbbi fejtegetés azt kívánja igazolni, hogy a társadalmak kutatásában „...nincs külön út. Külön (nemzeti) társadalomtudomány (szociológia) sincs.” Márpedig ezt a következtetést Saád nem akarja elfogadni. Úgy látja, hogy a tudomány egyetemességének elve mögött hatalmi igények és globális erők húzódnak meg. Ezeknek fellépése különösen fontos lehet és élesen látható Európa keleti részein. „Innen nézve, markánsabban rajzolódhat ki az az okcidentális modernizációban végbement expanzív folyamat, amelynek során a *tudás: hatalom* összefüggés gyakorlatilag inkább a *hatalom: tudás* formulában érvényesült.” Vagyis szerinte az *univerzalizásra törekvő szociológiai megismerés iránya és funkciója egybeesik a gazdasági és politikai globalizáció erőivel*. Márpedig az irányok ilyen egybeesését nem leplezni, hanem megmutatni kell. Hiszen „a tudomány ideális egyetemességkritériuma nem csak hogy nem függetleníthető a hatalmi egyetemesség-igénytől – gyakorlati hatásában: homogenizációtól –, hanem esetenként arra vezethető vissza”.

Ha jól értem Saád Józsefet, akkor főként az amerikai minta követését tartja kártékonynak. Ővni akarja a szociológiát, különösképp az európai szociológiát attól, hogy áldozatul essék a globalizációnak. Hasonló gondolatmenet olvasható P. Bourdieu és L. Wacquant (1999) egyik újabb tanulmányában, amit a *Theory, Culture & Society* című folyóirat bocsátott vitára. A szerzők szerint amerikai nézetek, gondolkodási irányok és fogalmak árasztják el a világot, rákényszerítve más társadalmak szemléletére a maguk kognitív mintázatát. A társadalomkutatók egy személyben előkészítői és áldozatai e folyamatnak. Ez a *kulturális imperializmus* hamis

univerzalizációt eredményez, amit erőteljesen képviselnek az USA-n belüli és azon kívüli tudományos körökben, alapítványoknál és kiadóvállalatoknál.

Saad is erre utal a pályázatírás és projektfinanszírozás példájával: „...van egyfelől az univerzális-globális-kozmetopolita-nemzetközi s másfelől a partikuláris-lokális-vicinális, kultúra-, tradíció- és (egyetemes angolon kívüli) nyelvhez kötött. Az előbbi tudományos, az utóbbi nem az, annak minden projektfinanszírozási következményével.”

Az univerzalizmus-relativizmus vitakérdései sok mindenre kiterjednek. Idézzük fel először is az ide vonatkozó újabb tudományfilozófiai álláspontokat! A hetvenes évektől elterjedt tudásszociológiai áramlatok abszolutizmusként értelmezik az egyetemes érvényűségnek mint *a tudományos megismerés* általános elvének igényét. Az újabb tudományelméletek szerint nem igazolható, hogy a nyugati tudomány racionális mintázatában testesül meg az objektivitás egyedül lehetséges formája. Inkább arról van szó, hogy a nyugati civilizáció tartja fenn ezt az igényt, s a Nyugat uralma „mentális-kognitív kolonizáció formáját ölti” (Fehér 1998:14). A relativisták úgy látják, hogy az igazság híveinek vissza kell utasítaniuk a dogmatikus univerzalizmust.

Csak hogy a relativizmus sokféle logikai és ismeretelméleti nehézséggel jár. Tudjuk, hogy nem mindent lehet lefordítani egyik nyelvről a másikra, s hogy a különböző népek másként gondolkodnak például a világról, a természetről, a törvényekről vagy a tulajdonról. De kulturális univerzálék nélkül hogyan értheti meg egymást mégis két különböző kultúra képviselője, és hogyan tudunk lefordítani mégis egy másik nyelvre egy nyelvi megnyilatkozást? Ilyen kérdésekre kell válaszolnia a relativistának. Nem tudok itt kitérni a különböző válaszkísérletekre, miként arra sem, milyen nehézségeket támasztanak – például az érzékelés, gondolkodás és nyelvi kommunikáció területén – a kulturális univerzálék koncepciói. Mindenestre azt megállapíthatjuk, hogy a társtudományok – például a neuropszichológia vagy a kulturális antropológia – ide vonatkozó eredményei nem elég egybehangzóak és nincs perdöntő bizonyítékuk ebben a vitában (Pléh 1999).

A tudományelméleti univerzalizmusnak és relativizmusnak azonban fontos *világ-nézeti és politikai korrelátumai* vannak. Fehér Mártának igazat adok abban, hogy „a dogmatikus abszolutizmus fundamentalistává válhat és fundamentalizmusokat gerjeszthet” (Fehér 1998:13). Csak hogy a relativizmus destruktív erejét is tapasztaljuk mindenfelé. Nemcsak az áltudományoknak és dilettantizmusnak kedvező korszellem formálásában, hanem azokban az etnikai, vallási, nemzeti keretek között szervezett agresszív mozgalmakban és „identitáspolitikai” törekvésekben is, melyek a kulturális öntörvényűség jegyében akarják megfosztani hitelének maradékától is a humanista univerzalizmus eszméit.

De mit jelenthet az univerzalista igény a szociológia számára, melynek művelői többnyire nem a világtársadalom egyenlőtlenségeit vagy mozgalmait, hanem egy-egy ország, nép, nemzet társadalmát kutatják? Némedi Dénes erőteljesen hangsúlyozza recenziójában, hogy az 1945 utáni német szociológiának vannak olyan sajátosságai, melyek „...összességüket mind az egyesült államokbeli, mind a francia vagy brit társadalomelméleti munkáktól megkülönböztethetővé, »némettét« teszi”. Éppen ezeket a sajátosságokat (az „észak-amerikai szemszögből deviáns diszciplináris helyzet”-et) tartja jellegzetesnek, a nem inter-, hanem „transzdiszciplináris” német társadalomelmélet eredeti vonásának.

A nemzeti sajátosságok persze nemcsak Németországban formálták a szociológusok gondolkodását, hanem mindenütt, ahol hozzákezdtek a „társadalmi problémák” tudományos vizsgálatához. A társadalomkutató kognitív készletében nemzetek, régiók, nyelvek szerint mutakozó partikularitás keresztültört a tudományos szten-derdek homogén közegén. Megmutatkoztak ezek a sajátosságok a szociológusok kérdéseiben, előfeltevéseiben, érdeklődésük irányában. „A szociológia által vizsgálni kívánt társadalom valójában a nemzetállami keretekben szervezett társadalom volt és maradt” – írja Némedi (2000a: 8). De eközben fennmaradt a szociológia univerzalitásiigénye mint a megismerési norma. Némedi tehát nem *tényként*, hanem *normaként*, a tudományos megismerés normájaként tárgyalja a szociológia univerzalitásiigényét.

A megismerés ilyen igényét a szociológia kezdeteitől fogva egy tér-idő-kontinuumban értelmezték. Egyrészt feltételezték, hogy a szociológia illetékes a Föld bármely társadalmának vizsgálatára, másrészt a keresendő társadalmi törvényeket egyetemes történelmi törvényekként gondolták el. Ezt a normát, az egyetemes igényű fogalomkészlet, módszertan és koncepciók követelményét a felvilágosodás nyomán képviselték tudományunk klasszikus teoretikusai – szinte kivétel nélkül. Közben ugyan tisztázatlan maradt, miként egyeztethető össze mindez az empirikus vonatkoztatási keretek vagy vizsgálatok partikuláris közegével, de ez a kétértelműség vagy tisztázatlanság mégsem érvénytelenítette az univerzalitás normáját. Miért nem? Mi tartotta fenn ennek a normának az érvényességét?

Véleményem szerint az a feltevés tartotta fenn, hogy a tudományos módszer egyetemessége összefügg a modernizáció és a társadalmi fejlődés ugyancsak egyetemes érvényével.

A szociológia programja a 19. század elején egy kollektív önismereti eszköz kifejlesztésének terve volt: mind a liberálisok, mind pedig a radikálisok az új, önszabályozó társadalom önismereti eszközének szánták. Az új társadalom és az új társadalomtudomány felépítésének elvei az észnek mint legfelső törvényhozónak s mint az emberi nem egységét megalapozó univerzális képességnek az eszméjében vágtak egybe (Marcuse 1982). A szociológia programja ezért kapcsolódott a nagykorúvá váló emberiség világállamának kozmopolita eszményéhez (Kant), illetve az ennek kritikusaként keletkező internacionalizmus (Marx) gondolatához. Persze sok mindenben különböztek, sőt, álltak szemben egymással e koncepció variánsai – például a pozitivistáké és a marxistáké –, de univerzálisként gondolták el valamennyien mind a tudományos megismerés módszerét, mind pedig a modern társadalmak fejlődési irányát. Ezért indultak ki a szociológia alapítói (Comte-tól és Spencertől kezdve Marxon át Weberig és Durkheimig) abból, hogy társadalmi problémákra érdemes és lehetséges racionális megoldásokat keresni.

Ezt a feltevést, mint a vizsgálandó tárgy és a megismerési módszer összefüggését, a legtöbb társadalomkutató elfogadta egészen a 20. század utolsó harmadáig. Voltak – mint a Saád által is idézett Aron vagy Dahrendorf –, akik erre az összefüggésre mint alapra próbálták felépíteni a modernizáció egész elméletét. *A kutatók többsége viszont előfeltevésként fogadta el ezt az összefüggést, mint a társadalom tudományos szemléletének egyik evidens kiindulási pontját.*

Az 1968 utáni évtizedekben aztán alaposan megváltoztak a modern társadalmak, és megváltozott a rájuk irányuló szociológia szemlélete is. A változás egy világtörténelmi folyamat részeként ment végbe. A vietnami és az afganisztáni háború, az energiaválság, majd a környezeti válságok, a számítógépek és elektronikus hálóz-

tok elterjedése, a világgazdaság átalakulása és az államszocialista rendszer csődje, azután pedig a pártállamok megszűnése jelzi ennek a történelmi folyamatnak menétét, illetve legfontosabb állomásait. Az átalakulás mély nyomot hagyott az egyes régiók népességén és társadalmain (átalakult például az életpálya szerkezete, a szakmastruktúra, a foglalkozási szerkezet). A privatizáció hulláma vonult végig Európán, válságba kerültek a jóléti rendszerek, és új társadalmi mozgalmak keletkeztek (etnikai és vallási csoportoké, környezetvédőké, regionalistáké, homoszexuálisoké és más kisebbségeké).

A társadalom és kultúra kutatói sokfelé tapasztalhatták a korszellem változását. Az új szellemi áramlatok posztmodern mintázatot öltöttek: bírálják és eltemetik a modernizációt (de ezt mindenestre hipermodern kommunikációs eszközökkel teszik). A mai korszellem Nietzschéhez és Foucault-hoz húz, nem pedig Marxhoz vagy Max Weberhez. Az irracionalizmusnak és a lokális igazságnak általános, míg a racionalista univerzalizmusnak csak partikuláris érvényességét ismerik el. Mindennek hatására már nemcsak egyik vagy másik szociológiai fogalom jelentését kellett módosítaniuk. Sokkal többről lett szó: kétségessé vált az univerzalitás normája, s vele lett bizonytalan az feltevés is, amely tudományunk és a társadalomalakulás összefüggéséről szól, s amely társadalomszemléletünk alapjául szolgált. Az értelmezési zavart nem a szociológiai ismeretek elégtelensége, hanem főleg az okozza, hogy nem tudni, merre tovább. Az univerzalista még éretlennek, de fejlődésképesnek gondolta a társadalmat és a tudományt, míg a posztmodern elméletek már túlrettnek mutatják. Mintha a globalizáció beváltotta volna a felvilágosodás univerzalista igényét – de visszajáról mutatná a hatásokat. *Fonák eredménye ironikusan így hangzik: az egyetemesség már kialakult, ebben élünk, mi egyébire gondoltatok?*

Ez a posztmodern tanulság alátámasztani látszik Saád József gondolatmenetét, mert az sem hagy teret univerzalizmus és globalizmus megkülönböztetésének. Pedig a kettő közötti különbség sokfelé érzékelhető és serkentő erejű feszültséggel jár. Ez a feszültség olyan felismeréseket és irányzatokat hív életre, mint például a világgazdasági és ökológiai kérdések, illetve azok az újabb mozgalmak (Seattle és Prága voltak a helyszínei), amelyek a globalizációval nem a nacionalizmust vagy vallási fundamentalizmust, nem egyik vagy másik nemzet, vallás, régió, hanem az egész emberi nem érdekeit és fennmaradásának egyetemes követelményeit állítják szembe. Kétségtelenül gyengék még ezek a mozgalmak, céljaik képlékenyek, hatókörük pedig meg sem közelíti azokét a globális hatalmakét, amelyekkel fel akarják venni a küzdelmet. De pusztán létük tanúsítja, hogy *a globalizációval nemcsak partikularista erők szállhatnak szembe, hanem azok is, amelyek az univerzalizmus értékeihez akarnak ragaszkodni.*

Társadalomkutatóként sem kell elfogadnunk a globalizáció vagy nacionalizmus alternatíváját. Az univerzalista értékeket nem lehet meghaladni – márpedig a globalizáció csapdája éppen az, hogy eltérít ezektől, miközben betölteni látszik ezeket az értékeket. Egyetértek Habermasszal, aki szerint „a modernség: befejezetlen program” (Habermas 1994). A szociológia jelenét és zavaros távlatait ezért továbbra is a modernizációs program részeként értelmezem.

Miért van szükség szociológiára – avagy mi az, amit csak ez a tudomány tud nyújtani?

Némedi Dénes tanulmánya elsősorban azokról a fejleményekről szól, amelyek – „egy sikeres évszázad után” – megzavarták a szociológiai megismerés irányát. Három ilyen fejleményt elemez: a tudományos közeg, főleg az egyetemi oktatás átrendeződését és a „transzdiszciplináris” keretek (például a kisebbségi vagy a kommunikációs, a feminista vagy a tranzitológiai kutatások és oktatási programok) előtérbe kerülését; a „társadalom”-nak mint a szociológiai vizsgálatok feltételezett tárgyának globalizációját és jelentésváltozását; illetve az értelmiségnek mint a szociológia legfontosabb közönségének és erjesztő közegének eltűnését. Ezzel az okfejtéssel egyetértek, de egy fontos ponton kiegészítendőnek tartom a szerző következtéseit. Némedinél talán optimistábban fogok érvelni, mert úgy látom, hogy a szociológia tág horizontja nemcsak veszélyekkel járhat, hanem esélyt nyújthat a jövőben is.

Induljunk ki abból, hogy a szakmai határok betartásával és a filozófiai összefüggések elutasításával továbbra sem lehet felvetni általánosabb társadalmi kérdéseket, olyanokat, melyek túlmutatnak az egyes társadalomtudományok szakmai kompetenciáján. Átfogó társadalomelméletre szükség van ma és szükség lesz a jövőben. De *miért éppen a szociológiának kellene betöltenie ezt az integratív szerepet?*

Két okát látom ennek, s mindkét ok azzal az eltéréssel magyarázható, ami megkülönbözteti a szociológiát más társadalomtudományoktól – különösen a modern közgazdaságtantól és a jogtudománytól/politológiától. A szociológia ezeknél szervezettebben kapcsolódik (a) össztársadalmi problémákhoz, illetve (b) azokhoz a cselekvéseméleti összefüggésekhez, melyekre szükségünk van az emberi világ, a társadalom és a kultúra történéseinek megértéséhez.

(a) A szociológia az a tudomány, mely a leginkább fenntartotta érdeklődését és megismerési igényét mindmáig az *össztársadalmi kérdések* iránt. A többi szaktudomány már sokkal korábban illetéktelennek nyilvánította magát ezekben a kérdésekben. Éppen az ilyen határmegvonások segítették elő a közgazdaságtan, a jogtudomány és politikatudomány önállóságát, intézményes fejlődését és hivatásszerű működésük megalapozását (például a közgazdász és jogász szakmák tömeges elterjedését a modern társadalmakban).

A 20. századi szociológia esetében is megfigyelhető volt az intézményesedés és professzionalizáció, de másképpen. A század közepén még kíváncsúnak tűnt az éles elhatárolódás más területektől. A szociológia önállóságát így próbálták demonstrálni a második világháború utáni Nyugat-Európában, de még az USA-ban is. 1959-ben az Amerikai Szociológiai Társaság „Hivatásbizottságának” (*Commission on the Profession*) elnökeként Parsons írt erről.³ Szerinte a szociológia *professzionalizációja* során négy fő irányban kell előrehaladni:

- sajátos „hivatásetikát” kell kialakítani,
- el kell határolódnai a rokon tudományoktól,
- el kell határolódnai az alkalmazott területektől (például: marketing, szociális gondozás stb.),
- el kell határolódnai az „általános kultúra nem tudományos területeitől” (például: filozófia, vallás, művészetek).

³ Ismerteti Dahrendorf 1968: 150 és köv.

Az éles elhatárolódást még az Egyesült Államokban is csak félig-meddig érték el (Európában még kevésbé). Ma már látjuk, hogy a professzionalizáció csak a kutatásban sikerült, ellentétben a társtudományokkal, ahol a hivatásos közgazdák és jogászok túlnyomó többsége nem tudós, hanem gyakorlati szakember. De a Parsons által kitűzött célokhoz nem is lehetett volna elérkezni mélyebb torzulások nélkül. Ennek legfőbb oka abban keresendő, hogy a szociológia nem a társadalom egyik vagy másik alrendszerének megismerésére hivatott, mint a közgazdaságtan (a gazdaságéra), illetve a jogtudomány és a politológia (a jogi és a politikai alrendszer vizsgálatára), hanem olyan jelenségek értelmezésére, melyek a társadalmi integrációval és dezintegrációval, illetve a társadalmi folyamatokkal és változásokkal függnek össze. Az ide tartozó kérdések pedig nem differenciálódtak úgy, mint a gazdasági vagy jogi problémák. Ezért a szociológiai szempontok a társadalom szélesebb és átfogóbb horizontjára irányulhatnak.

Igy azután nekünk nem kell szembesülnünk a szakma gyakorlati képviselőinek hivatásszerű tapasztalataival, olyanfajta nehézségekkel, mint amilyeneket *az elmélet gyakorlati alkalmazása* támaszt más tudományok és szakmák, például a közgazdaságtan, illetve a jogtudomány körében. Viszont továbbra is illetékesek maradtunk az átfogó társadalmi folyamatok, szerkezeti jelenségek és konfliktusok értelmezésében.

(b) Elismerem, hogy a globalizáció alaposan összekuszálja a szociológia tárgyát, a társadalmat. De az újonnan keletkező összefüggések megismerése felé továbbra is leginkább a szociológiai érdeklődés visz közel. Azért van ez így, mert a szociológiai vizsgálódások számára *a társadalom továbbra sem csak tárgy, hanem cselekvő alany is*, nemcsak személytelen működés (a keresleté és kínálaté, az államé és más szervezeteké), hanem érdekcsoportok konfliktusa, szükségletek kifejezése, csoportos érték- és mintakövetés. A modern közgazdaságtan, jogtudomány és politológia elvonatkoztat mindettől, mert ezek a tudományok csak a gazdasági, illetve a jogi és politikai rendszer háttérében értelmezik a cselekvőket mint egy társadalom egyéni és csoportos tagjait. A szociológia viszont nem tolhatja illetékességi körén túlra a társadalmi cselekvés folyamatainak és hatásainak, környezetének és motivációinak vizsgálatát.

Ennek is számos következménye van. Tudományunk „reflexív természete” okozza azt, hogy a szakmai tartalmak, illetve a közéleti műfajok és szerepek másokénál gyakrabban keverednek szociológusok megnyilatkozásaiban. S ezért kapcsolódik szorosan a szociológia mai helyzetéhez az *„értelmiségi korszak” végének problémája*. E kérdéskör nemzetközi és hazai szakirodalmának összegubancolódtott szálait nem próbálom itt kibogozni. Csak jelezni kívánom, hogy P. Bourdieu szerint az értelmiség elvesztette azokat az eszközöket, melyek szavatolhatnák autonómiáját, míg Szalai Erzsébet szerint fragmentálódott ez a csoport. Mindketten szervezkedést javasolnak. Szalai (2000) szerint a kritikai értelmiség csak informális hálózataiban újíthatja meg szerepét, míg Bourdieu (1996) nemzetközi összefogást hirdet „a művészek és intellektuelek köztársaságáért”.

Az eddigieket összegezve világosabbá válhat, hogyan függ össze ellentétekkel teli sajátosságaival a szociológia jelen válsága: amikor tudományunk „heterogenitása”-ra utalunk, akkor gyengeségnek értelmezzük diszciplínánk igazi értékét, az össztársadalmi horizontot és a cselekvéseméleti affinitást. Némédi Dénes is a szociológia „meglehetősen diffúz öndefiníciója, időnkénti »imperialisztikus« hajlamai és lehatárolhatatlan érdeklődési területe miatt” (Némédi 2000a: 7) látja veszélyben tudományunk jövőjét: „Az sincs kizárva, hogy a »transzdiszciplináris« problémák nyomása

alatt a szociológia maga fog széthullani.” (Némedi 2000a: 7). Ez kétségkívül lehetséges. De az is lehetséges, hogy forrássá a váljon a szociológia értéke, s hogy ennek keretében jön majd létre az átalakuló emberi világ tudományos szemléletének és vizsgálatának új módja.

Ehhez persze elsősorban a szociológusok új nemzedékében kellene tudatosítanunk a Némedi és Saád által felvetett vitakérdéseket. Csakhogy ezt egyáltalán nem könnyítik meg az *egyetemi világ újabb tendenciái*. A kilencvenes években alaposan megváltozott a hazai felsőoktatás s ezen belül a szociológia oktatása. Korábban 10–15 nappali tagozatos hallgatónk volt egy-egy évfolyamon (s akkor még csak az ELTE-n folyt szociológusképzés), ma viszont ennek többszörösét találjuk az ország több egyetemén. Ezzel párhuzamosan szerveznek egyre több olyan új szakot és szakirányt, amely a szociológia valamelyik területével, ágazatával kapcsolatos. A tanulmányi keretek átrendeződése megfelel a tudományos érdeklődés és kutatás korábban említett változásainak, „transzdisciplinális”-ként tárgyalt kutatási irányok követelményeinek. S mindennek háttérben ott találjuk a gazdasági és társadalmi átalakulás, illetve a változó kultúra ismert tendenciáit. Egy példa: a kommunikációs tanulmányok és egyetemi programok népszerűsége nyilvánvalóan összefügg az új médiumok üzleti, szórakoztatóipari, tájékoztatói, kormányzati, tudományos terjedésével.

Az így keletkezett helyzetet, úgy látom, többé-kevésbé azonosan értékeljük. Saád József egyetértőleg idézi Némedit: „...a szociológusok számára mindig adódik csábítás, hogy nem elég jól definiált kompetenciáikat e programok szolgálatába állítsák. Ez pedig csak fokozhatja a szociológia mint diszciplína amúgy is nagyfokú heterogenitását, csökkenti összetartó erejét.” (Némedi 2000a: 7). Hozzáteszem: veszélyeztetni oktatásunk értelmét is. Azt, hogy hallgatóink felismerjék a szociológiai szemlélet jelentőségét és átfogó társadalomelméleti igényét.

Irodalom

- Bourdieu, Pierre 1996 Az egyetemesség szószólói. *Magyar Lettre International*, 20: 2–5.
- Bourdieu, Pierre–Wacquant, Loic J. D. 1999. On the Cunning of Imperialist Reason. *Theory, Culture & Society*, 16: (1)
- Csepeli György–Wessely Anna 1992. A közép-európai szociológia kognitív esélye. *Replika*: (1-2), 1–8.
- Dahrendorf, Ralf 1968. *Die angewandte Aufklärung*. Frankfurt am M.: Fischer
- Dupcsik Csaba 2000. Valami elkezdődött. *Szociológiai Szemle* (1), 165–172.
- Fehér Márta 1998. Relativizmus és racionalizmus. *Századvég. Új folyam*, 10: (ősz), 3–15.
- Felkai Gábor et al. 1999. *A szociológia születése a tizenkilencedik században*. Budapest: Új Mandátum
- Habermas, Jürgen 1994. A modernség: befejezetlen program. In: Habermas *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantisz, 259–282.
- Marcuse, Herbert 1982. *Ész és forradalom*. Budapest: Gondolat

Némedi Dénes 2000a. A szociológia egy sikeres évszázad után. *Szociológiai Szemle*, (2), 3–16.

– 2000b. Reflexiók a társadalomelméletről. Recenzió Balogh István–Karácsony András „Német társadalomelméletek. Témák és trendek 1950-től napjainkig” című könyvéről. *Szociológiai Szemle*, (4).

Pléh Csaba 1999. Hozzájárulhatnak-e az empirikus pszichológiai kutatások a nyelv-gondolkodás viszony filozófiai problémájának megoldásához? In: Neumer K. (szerk.) *Nyelv, gondolkodás, relativizmus*. Budapest: Osiris, 35–166.

Saad József 1996. Magyar szociológiatörténet: minek a története? *Replika*: (23–24), 161–172.

Szalai Erzsébet 2000. Értelmiségi szerepek az ezredvégen . In: Szalai Erzsébet *Ezredváltó dilemmák Magyarországon*. Budapest: Új Mandátum, 12–26.

